

A KULTÚRPOLITIKAI ÁLLAM ESZMÉJÉNEK KIALAKULÁSA.

(Fejezet egy államfilozófiához.)

A mai kor megfigyelője előtt gyakran fölmerül az a kérdés: vajjon a „kultúrpolitika“ nem pusztán hangzatos jelszó-e? Vajjon az *állami* kultúrpolitika nem csupán átmenet-e, úgyhogy egy bizonyos szervező lendület után az állam átengedi majd a szerepet más, csendesebb érverésű és kisebb formátumú társadalomkultúrális hatalmiaknak? Mindé kérdésekre nézve hosszabb tanulmányokat végeztem, amelyekből nem töredékes részleteket óhajtok itt kiválogatni, hanem ellenkezőleg, az egész problémának kiindulását és menetét óhajtom jellemezni a részletek elhagyásával. Témám kezelése nem történeti, hanem elméleti. Történeti csak annyiban, amennyiben az állam működési köre csak egy-egy történeti stádiumhoz képest határozható meg, általánosan, azaz az állam fogalmából vagy eszméjéből kifolyólag nem. Szabad legyen eleve arra is utalnom, hogy szorosabb tudományos kutatási köröm, a történetfilozófia, továbbá a társadalom- és államtan eredményeit és szempontjait törekszem figyelembe venni témánkra nézve. Kiindulunk abból, hogy ma és a közelmúltban mikép áll és állt az ú. n. *államcélok elmélete*.

Szinte általános az államtan körében az az észrevétel, hogy az államcél a legkevésbé megragadható, körvonalozható probléma. Treitschke¹ berlini egyetemi előadásaiiban, melyet halála után kiadtak, azt hangoztatja, hogy nincs emberi tevékenység, mely az állam hatáskörébe nem eshet, tehát adott körülmények közt az állam maximálisan öleli fel az emberi célokat. A jezsuiták híres paraguayi állama oly egyetemes étatizmus, melyben minden az államtól meghatározott és irányított; lehet rendellenességnek mondani, csak az *nem* tagadható, hogy itt sui generis államról van szó. Ha az állami tevékenység maximuma nem állapítható meg, annak minimuma igen: hatalom kifelé és jogrend bent az államban, s

¹ *Politik*, 2. kiad., 1899. I. 67. lk.

alább látni fogjuk, ez utóbbi is hiányozhat, ha van más nem-állami rendalkotó közület.

Treitschke tagadja, hogy az állam pusztá eszköz a polgárok, egyesek jóllétének biztosítására; de a polgárok sem csak eszközei az államnak, mint az antik államfelfogás hitte. Az ember Kant szerint nem lehet soha eszköz. Ott ahol jogok és kötelezettségek vannak, személyek közt van viszony; az eszköz kategóriája² nem alkalmas az állam és egyesek viszonyának tisztázására.

Schulze F.³ államjogában háromféle államcél ismer el, miután kifejti, hogy az államnak nincs más célja, mint az értelmes egyéneknek. Ezek a célok: 1. a gazdasági *élet* céljai; végcél a *jóllét*; 2. a társadalmi élet céljai; végcél a *rend*; 3. a műveltségi élet céljai; végcél nem pusztá felvilágosodás, hanem erkölcsi és vallásos fejlődés. De nem minden tekintetben eshet állami körbe a szellemi munkakör; ennek csak *közvetett* előmozdítása lehet az állam célja, amennyiben a magánosok tevékenysége a közérdekű feladatok megoldására nem elégséges.

Holzendorff F.⁴ háromféle „reális“ állami célt ismer fel: 1. a nemzeti hatalom célját, 2. az egyéni jog célját, és 3. a művelt társadalmi együttlét célját. Ideális téren pedig az egyetemesen étatizált jóllét, a jog és az erkölcs céljai szolgálnak alapul az államcél-elméleteknek.

Folytathatók Bluntschli-n,⁵ Mohl-on⁶ keresztül a félszázad-előtti elméletek ismertetését, anélkül, hogy lényegében előbbre jutnánk. Mindenütt ugyanaz a tenor hangzik ki az elméletekből. Két álláspont azonban eleve lehetetlen lesz: 1. hogy az állam célja a hatalom fenntartása; a hatalom pusztá eszköz, erő valaminő célra; a hatalomfenntartás nyitva tartja a problémát, hatalom lehet vallási, gazdasági, politikai s bárminő más, s nemcsak állami; 2. semmitmondó a „közjóllét“, a *salus publica* formulája, mert számos szervezet, nemcsak az állam szolgál a közjóllétnek.⁷

² Ennek dacára így Loening: *Staat* Hwb. Stw. VII. k. 704. 1. (1911).

³ Idézi Holzendorff: *Die Prinzipien der Politik*, 1869. 189. 1.

⁴ Id. m. 189. 1.

⁵ *Lehre vom modernen Staat* I., 346. 1. (6. kiad., 1886. cd. Loening.).

⁶ *Az államtudományok encyklopaediája* (1866). M. ford. 47., lk.

⁷ Igen jól formulázza meg Pulszky Á.: „Egész általánosságban az a tétel, hogy az államnak, mint minden emberi intézménynek, *közjóllétre* kell szolgálnia, kétségbevonhatatlan, de egyszersmind üres, ha amellet határozottan kijelölve nincs, hogy az állam, mint olyan, minő részben járul a közjóllét megteremtéséhez, hogyan viszonylik e tekintetben a többi intézményekhez, valamint, hogy arra mi módon irányítható“ (219. 1.). Találó azon megállapítása is, hogy a „a közjóllét elméleteinek keretébe vonható minden más elmélet“.

Irodalmunkban csak Pulszky Ágost jellegzetes felfogására térek ki. Szerinte „az államcél egyszersmind az állam tökéletességének mértéke gyanánt mutatkozik.“ Úgy véli, hogy az állam „az emberek arra irányzott tudatos eljárása nélkül is természetesen létrejött (valami), az állam *öncélú*, mivel magában is egyéni, s saját akarattal és tudattal bíró; öncélú egyszersmind, mint az emberi együttlétnek múlhatatlan alakja;“ sőt: „az állam egyszersmind minden időpontban mint *teljes célú* (?) mutatkozik.“⁸

Az *államcélok elmélete* az utóbbi időkben folytonos enerválásban van, egyre inkább visszahúzódnak a modern kutatók a bonyolult problémától. Mindenesetre — nézetünk szerint — Jellinek egy tételéből következtethetünk arra, hogy itt a módszeres kiindulás terén volt jelentős hézag. Hallgassuk meg a múlt századvége nagy tekintélyű államtani elméjének azon észrevételét, mellyel útnak indulunk. „Teljességében történetfilozófiai nézetektől — ami viszont egy világkép részleteként jelenik meg — függ az, hogy minő objektív értéknagyságot tulajdonítunk az állam intézményének.“⁹ Ez „objektív értéknagyság“ kérdése oly probléma, amirehhez értéktani lépcsőfokok, „stádiumok“ történetfilozófiai kimutatása szükséges; e téren korunk történetfilozófia ja néma maradt.

I.

Az államcél-elmélet terén a közelmúltban sajátos negativizmus uralkodott. Ez reánk nézve kiválókép fontos, ha az iránt érdeklődünk, vajjon megengedhetőnek tartották-e a kultúrpolitikai állameszme kifejlődését, avagy egyenesen tilalmazni próbálták, azt mondván: *éppen* az állam az a szervezet, amelynek feladata e téren befolyást *nem* gyakorolni, azaz szabadságot kell engednie az egyeseknek s a nagy politikai közösségek kulturális munkájának, lévén az állam célja nem több, mint szabadságok biztosítása. Nietzscheknek egyik szava, melyet ő az ismerettanra alkalmazott, igen találó erre a felfogásra: nem más az államcélok ilyenmő tana, mint „tartózkodási tan“ (Enthaltamkeitslehre), azaz kimutatása annak, hogy az államcélok körébe elvileg minő célok *nem* vehetők fel. Az ilyen célelméleteket az újabb államtan *limitatív*, azaz elhatároló célelméleteknek *nevezi*. Mondanom sem kell, hogy az

⁸ *A jog és állambölcsészet alaptanai*. 1885. 212. lk.

⁹ *Allg. Staatslehre*³ (1914). 232. 1.

elmúlt liberális korszak gazdag volt ilyen limitatív célelméletekben; az államot minél szerényebb hatáskörben szerették látni, s a *ne gouvernez trop-elyet* mindenüvé bevitték. Smith Ádám szerint legyen csak ennyi: peace and a tolerable administration of justice. Ez ama „Nachtwächterstaat“-ideál, amely valóban csak a nyugalmat, a sokat emlegetett biztonságot teremti meg, mert feladata: a *tulajdonképeni* alkotó erőknél, t. i. az egyéneknek biztosítani a szabad utat, s a vállalatoknak, az üzemeknek átengedni az alkotás terét. A liberális *állameszme tehát az* államot *nem* tekintette sem közvetlenül *alkotóerőnek*, sem közvetlen célhordozónak vagy kultúrahordozónak, hanem csak *összerendező* erőnek, harmóniateremtő tényezőnek.

Az egész világirodalom egyik legjellemzőbb terméke b. Eötvös József államcél-tana, amely nyíltan kimondja,¹⁰ „hogyan 1. az egyes sohasem célnak, hanem mindig csak *eszköznek* tekinti az államot, mely által bizonyos *személyes* céljait elérni törekszik s annál fogva minden áldozatnak, melyet az állam fenntartása igényel, csak annyiban (!) veti magát alá, amennyiben *egyéni* céljait csupán az állam által hiszi elérhetőnek. 2. Hogy senki sem nyúl céljai elérése végett távolabbi *eszközökhöz*, míg a közelebb fekvőket kielégítőnek találja, s hogy ennél fogva az egyes *csak azon célok* elérése végett folyomodik az államhoz, melyekről azt hiszi, hogy nem érheti el saját erejével vagy más eszközökkel, melyeket *kevesebb áldozattal* megszerezhet, pl. kisebb társulatok (!) által.“ Íme, itt egy természetesnek hitt rangsor van: első helyen áll az egyén, másodikon a „kisebb társulás“, harmadikon az állam; „az állam célját“ ily módon „szokta közelebről keresni a nép többsége“; Eötvös szerint kétségtelen, hogy¹¹ „amely pillanatban meggyőzhetjük az embereket afelől, hogy a *biztosságot* állam nélkül is el lehet érni, tüstént teljesül Proudhon kívánata, s az állam megszűnt lenni“. Röviden: „a cél, mely végett a többség minden áldozatra kész, nem egyéb, mint a biztonság.“¹²

¹⁰ A 19. század uralkodó eszméinek befolyása az államra c. művében. Összes munkái XIV., 70. l.

¹¹ U. ott 95. l.

¹² U. o. 94. l. Jellemző részlet ez is: „Senki sem fogja vasfogóval azt, amit kezével könnyen megfoghat“ (89. l.). „Korunk irányzatából egyáltalán nem következik, hogy jelenleg az emberek céljaik elérésére inkább használják az államot, mint saját erejüket, vagy más, közelebbi eszközöket; hanem csak az, hogy az államon kívül minden más eszközt *elvettek tőlük* (sic), ami által célhoz lehet jutni s ezért *kénytelenek* mindenütt az állam segélyét venni igénybe“.

Az Eötvös-féle korszak individualizmusa közismert; a régi természetjogi felfogás végső kihangzását látjuk benne, épúgy mint Humboldt Vilmos ifjúkori művében, (mely szerint az állam célja „die Erhaltung der Sicherheit sowohl gegen auswärtige Feinde, als gegen innere Zwistigkeiten).

Á 19. századi államcél-tanok érthetetlenek a természetjogi *kiindulás* nélkül: a természetjog igen hatásképes módon oly történeti stádiumokat képzelgetett el, amelyekkel lehetetlenné tette bárminő modernebb elmélet kialakulását, sőt általában a stádiumszempontot diszkreditálta azzal, hogy merőben önkényesen vett fel stádiumokat, melyből igazolta s látszólag kimagyarázta a sui generis *állami* funkciók keletkezését. Tekintsünk vissza egy pillanatra a természet jogászok gondolkozásmódjára.

Ők két „állapotot“, más szóval stádiumot¹³ vettek fel: az ősi állapotot, mely általános káosz és harc: ez a status naturalis. Mivel mindenki önálló egyén, önálló küzdő, szuverén lény és senki nem tartott kevesebbre igényt, mint mindenre (jus ad omnia), szüntelen és mindenkivel folyó harc vad állapotában éltek; a Hobbes-féle bellum omnium contra omnes-ből racionalista módon vágták ki magukat a küzdelembe belefáradt ősegyének: ősi társadalmi, egyben észszerű *szerződéssel*, amivel az ősi-szuverén egyének maguk fölél¹⁴ hatalmi szerkezetet: *államot* konstruáltak. A jellemző ez a pont: az állam ősi-individuális káoszból keletkező *mesterséges-racionális szerkezet*, amely *megkezdte* az alárendelés s a béke-teremtés processzusát; az állam tehát az *első* összerendező erő, a „status civilis“ kikénszerítője.

A természetjogi elgondolás az államcélok tanának holt vágányra juttatása. Az állam, mint szervező hatalom, modern elméletek szerint másodlagos. Első stádium az ősi patriarchális „közösségé.“ Az állam előtti állapot nem a vadul szuverén ősegyének kaotikus harca, — ősegyén különben nem volt soha, —

¹³ A stádium, „állapot“ és korszak különböző fogalmak; a természetjogászoknál összefolynak.

¹⁴ Kiténő államfilozófusunk, Eötvös (34. l.) elsőrendű kritikát adott erről a természetjogi konstrukcióról: „Amily kevésbé tehetjük föl — úgymond — ésszerűen az emberek többségéről, hogy valaha oly viszonyok előállítását tűzték volna ki célul, mik szerint *kormányzókra és kormányzottakra vannak osztva*: mind oly kevésbé hihető, hogy *külhatárok* állítására törekedtek volna, melyeken maguk se léphessenek át ... szomszédaiak szabták meg minden állam határait“. Ezzel Eötvös már rámutat az államkeletkezésben a külpolitika primátusára is.

nem a harcoss individualizmus stádiuma, hanem a *természetes kötelek* (rokoni, vallási, szomszédssági stb. közösségek) benső, „intenzív rend“-je.

A természetjog szerint kezdetben nem volt semminő rend, a rend hiányára következett elsőnek az állami) rend. Felfogásunk szerint az állam *csak ott* teremt rendet, s biztonságot, ahol az ősi „*közösségi rend*“ elégtelenné vált. Új rendteremtő erőttöbblet egyegy ponton vált szükségessé s csakis ezeken a pontokon lép előtérbe az állam.

Az államcél történetfilozófiai stádiumait a helyen¹⁵ röviden jellemezzük,

1. Az állam elsősorban hatalom a szomszédok felé. Ilyen történelmünkben a törzsszövetség kora. Az állam céljaiban még csak külpolitikai állami erőnyilvánítás, tehát kevesebb, mint Treitschke állam-minimuma. Ma felismerjük, hogy az államcél e stádiumon nem több, mint területbiztosítás, azaz megóvása azon, helyileg fixált értékeknek, amelyek a területhez elválaszthatatlanul kapcsolatos „*geográfiai értékek*“, s amelyeket a gazdasági-mobilis javaktól ezen a címen elválasztunk.

Ilyen államcél mellett az első államcél-stádium a *geográfiai államé*, amelyre jellemző az, hogy a belső rendteremtést az állam még nem vállalja. A rendbontó, a bűnös kikutatása és megbüntetése még nem állami ügy, a nyomozást elvileg a sértettre bízzák. Bíraskodó fórumok maradnak rokonsági csoportok, törzss, stb.

Az is jellemző, hogy nincs külön állami haderő. A „had“ maga a „nép“, azaz a közösségi elemek egyszerű összecsoportosulása, nem pedig kiszemelt, harcoss elem. Az államnak még nincs is igazi szervezete; ott van még ereje teljében a természetes kötelek jól funkcionáló csoportja. Tehát belpolitikai haderő e fokon nincs, amint nincs belpolitikai rendező igény sem.

A geográfiai állam ily módon csak külpolitikai vonatkozásban funkcionális erő más államokkal szemben.

2. Az állam céljai szerint vett következő stádiuma: a „*belpolitikai államé*.“ Az állam céljai fokozatosan szaporodnak anél-

¹⁵ Alábbi közlésünk igen vázlatos és előzetes közlésnek tekintendő: egy készülő munkánkban (*Az állam értéke*) bővebben foglalkozunk a stádiumok elemzésével; az itt adott stádiumok sora csupán jelzi azt a problémaminőséget, mely a II. fejezet következtetéseinek alapul szolgál.

kül, hogy kívánná; egyik feladat a másikat vonja maga után. Mihelyt a közösségeket (pl. a törzseket) likvidálják, azonnal jelentkezik a bíraskodás szükséglete, ami viszont külön belpolitikai katonai erőt tételez fel. Az állam most már sajátos befeléható rendező erő, amely ha ideig-óráig elismeri is a közösségi jogszolgáltatást (pl. nemzeti vagy törzsi bíraskodást), avagy: a helyzet kényszerűségének engedve, magánosoknak bírói jogokat enged át» *igényeit* tekintve, uralkodik az egész területen s az egész lakosságon.

Kezdetben és sokáig igen gyarlón, miután sem az egész terület, sem az egész lakosság még nem jut hatalma alá. Káosz az egész állam s ép ezért — tévesen — nem méltányolja az „ököljog“ avagy a „feudális“ rendtelenség ama korszakait, holott bámulatos feladatot old meg, azt, aminek megvalósítása ép akkor a legnehezebb: az alattvalói éthosz, az engedelmisség atmoszférájának megteremtését.

A belpolitikai állam kiválókép nevelő állam. Egy felső réteg alárendelődését speciális államerők *nélkül* — hatalmas hadsereg és bürokrácia hiányában — nehéz létrehozni. Annál feltűnőbb, hogy a loyális, az állami éthosz mégis létre jő, amit *elsősorban szellemi erők mobilizálásával* oldanak meg.

Mínt hogy az előző államtípus emberei egyszerűen a természetes közösségek (törzs, család) műhelyéből kerülnek ki, ős-demokratikus érzéseikkel, egyenlőségi hajlamaikkal a második stádium számára kellemetlenné válnak: már nélkülözhetetlenek tartják az államban a személyes hódolatot. Egy *ruling class* kiválogatódik, összhangba jut s oly lelki vonásokat vesz fel, amelyek, mint magasabbrendű *állami erények*, az u. n. ős demokratikus társadalmi szerkezetben nem voltak s nem lehettek meg.

A dinasztikus princípium klasszikus kora ez. Mert csakis hosszú, dinasztikusán kitartó nevelő munka végezheti el az állami alárendelés nagy feladatát az elsősorban magához vonzott felső réteg lelki áthatásával. A nevelői feladatból ered az állam s a nevelő Egyház szoros ölelkezése, gondoljunk nálunk Szt. István korára. Mindennemű kérdésben sokkal súlyosabb a *személyi* erők szellemi-erkölcsi kisugárzása, mint később a szervezettebb állam-erő korában. Egy ismert amerikai államtani író: Mac Iver, szávaival az állam ekkor „arra szorul rá, hogy mindennemű, rendelkezésre álló pszichikai befolyásra támaszkodjék.“ „A hatalmat

idealizálja s kifejleszti az alattvalóban az érzelmi loyaltás formáit¹⁶; és ez a lényeges.

Ezen személyes-nevelői erők sajátos jelentősége akkor tűnik ki, midőn a dinasztikus kor hanyatlik alkalmas dinasztia hiányában (római katonacsászárok). A belpolitikai állam a felső rétegre tekint. Ebből ered gyengesége is. Még nem képes szellemi erőkkel állandó bürokráciát mozgatni, sem pénzügyileg megfelelő haderőt eltartani és mégis megoldotta — *személyes* harcok hosszú sorozatával — a belső alárendelődés államcéljait. Természetes, hogy a mindenkori államfő személye és ereje a döntő. A következő stádiumra az előzőknél még rövidebben kell itt utalnunk.

3. A harmadik stádiumot: a *jogpolitikai* államcél stádiumát az előző stádium pusztá folytatásának — a hibák kiküszöbölésével — szokták felfogni. A jogállam egy, az előbbinél szervezetesebb¹⁷ belpolitikai állam, mely az állami rendet hathatósabb *eszközökkel* tartja fenn, azaz *államtechnikailag* áll magasabb fokon. Ez az államtani írónál lappangó felfogás kellőképp nem látja meg a *lényeges* különbséget, mely *személyes* uralom és *norma*-uralom közt van.

A harmadik államcél stádiumát „*az elszemélytelenedett joguralom*“ stádiumának találjuk. A személytelen alárendelődés megoldását megkísérelte az ősi közösségi stádium is a vallás kultúrpolitikai erőivel. A most beálló stádium szinte vallásos kegyelet tárgyává a jogot teszi, midőn a már imperszonalizált normát Justitia istenasszony képében trónjára ülteti.

A jogállamban a jog mint *általános* normák rendszere mindent átölel és *mindenki* fölött van (az államfő fölött is).

Igen jellemző az 1. stádium államára, hogy nem ismer külön jogot; az életszabályok pusztá közösségi hagyományok közösségi garanciákkal; a jogász szokásjogról beszél, a történeti jogiskola a jog gyökerét a népi közösségben, a népérzületben keresi. A 2. stádium joga tulajdonképp fejedelmi *decretum*, személyes akarat-

¹⁶ *The modern state*, 1926. 344, ki az ő stádiumelmélete szerint „dinasztikus“ államra érti általában.

¹⁷ V. ö. C. Schmitt, *Vertassungslehre*, 1928. 130. 1. „Einen präziseren Sinn erhält der Begriff des bürgerlichen Rechtsstaates dadurch, dass man... bestimmte *organisatorische* Kriterien aufstellt ... Jogállam az *a)* in welchem Eingriffe in die individuelle Freiheitssphäre *nur auf Grund eines Gesetzes* vorgenommen werden dürfen... *b)* dessen gesamte Tätigkeit *restlos* in einer Summe von *genau umsehriebenen Zuständigkeiten* erfasst ist; *c)* Unabhängigkeit der Richter... *d)* allgemeine Justizförmigkeiten (132. 1.).

nyilvánítás, amelynek garanciája is személyi. Fennálló jogokat újra meg újra sietnek „megerősíteni“ a személyes-fejedelmi hozzájárulás újból való biztosításával.

Egész más a 3. államcél-stádium joga. Ez a jog *személyfölötti* norma, s oly államerő áll mögötte, amely ideája szerint *racióális szervezet*, amely automatikus és állandó garanciát ad ki: a jog *szervezett garancián* alapuló, organizatóriusan alátámasztott norma, ellentétben a közösségi élet lassú és szervezetlen, ellentétben a monarchikus stádium személyi-ingadozó garantált-ságával.

A jogállam az államtani írók által ki nem emelten már nem nevelő, hanem külső kényszert alkalmazó és *mechanikusan* garantáló állam;¹⁸ a jognak — ily extrém felfogásban — nincs szüksége sajátos államérzületre, mert maga mögött szüntelenül ott érzi a szervezett kényszergarantáló erőt. Jogot alkotni, kihirdetni és kikényszeríteni — ez a jogállami berendezés sablonos háromsága. A jogállam tulajdonképpen ezért nem kultúrpolitikai állam. Nem ismeri fel a személyiség erőit és rezonanciáit: *nem számol a szellem sajátos erőivel; kellő arányban nem karolja fel a személyi tömegerőket*. A 18. században megnyilvánult a „mechanikus alattvaló“ követelt típusa, melyet (nem kit) mindenben felülről próbálnak kormányozni; az állam magát oly társadalmi racionalitásközpontnak látja, hogy minden közérdeket a „közjólét nevében“ maga próbál képviselni. Kisállami, különössé váló, barokk formája a Polizeistaat.

Az államcélokra nézve új kor ez: a mindenhatóság kora, a gyámkodás stádiuma. Maga a jogállam eljut ide, miután az csak formális kiindulást jelentett: a jog tartalmilag nincs körülírva, *minden* közérdektartalom helyet találhat a személytelen normában, melynek lényege az, hogy személyfölötti és örök, változás nélküli.

¹⁸ Igen jellemzően fejezi ki a tiszta joguralom természetét Ihering (*Der Zweck im Recht*, 1904. I. 302, 1.): „Der Richter soll gewissermassen nichts sein als das lebendig gewordene, in seiner Person, der Sprache teilhaftig gewordene Gesetz. Könnte die Gerechtigkeit vom Himmel steigen und den Griffel zur Hand nehmen, um das Recht so bestimmt, genau, und detailliert aufzuzeichnen, dass die Anwendung desselben sich *in eine blosse Schablonenarbeit* verwandeln würde: es liesse sich für die Rechtspflege nichts vollkommeneres denken...“ Igen természetes, hogy a szabályrendszer mechanizmusa közepett a *kormányzati* tevékenység számára tágabb és ad hoc célszerűségekhez mért kereteket mindig fenn kell tartani. Másrészt, mint *átmeneti* jelenség, az államkeret perszonalizálódik, v. ö. C. Schmitt, *Die Diktatur* 2. kiad., 1928.

Már az uralkodó is aláveti magát, hódolatot nem a maga személyének követel, hanem ő is csak „első szolgája“ az államnak: ő is alávetett személyfölötti és *korfölötti érvényű* jogi normának;¹⁹ azonban az államraisonnak is, ami az első hézagait kitöltötte.

S ez a mindenre kiterjedő államraison vonja keretébe az iskolát is, mely egyszerre politicummá válik.

A jogállam túlzóan egyetemes célfelfogására erős ellenhatásként következik az ismét személyes, most már egyénies alapra helyezkedő individuális-polgári természetjog a polgár aktív önbizalmával és a gazdasági liberalizmus, mely az állami rendet készen találja, s nem hiszi, hogy az oly valami, ami állandóan alátámasztandó és nevelés útján állandóan produkálendő. Ha államot kér, elégnek tart egy alkotmány által körülírt, jogrendbe zárkózó államminimumot. Ez a természet jogász Kant és az államhatároló Humbold Vilmos felfogása. Nem veszik észre, hogy *ha* a jogi rend mechanikus kényszerrend és külsőleges rend (Ihering), úgy az nem nő ki szervesen az emberi érzület világából.²⁰ Legalitás moralitáson nem alapulva.

Az érzületethika Kantja mint jogász formalista. Még nem találkozik jogfeladat és térszűlet mint kultúrpolitikum. Ennek az állapotnak következményé egy elv: a törvény egyszerű kihirdetése törvénytárban elégséges. Formailag ismeri mindenki. Államéthosz nem cél. Míg Platón a Nomoi-ban külön a polgárokhoz szóló propagatív, meggyőzésre törekvő kommentárt követel a törvényalkotással kapcsolatban, ez a jogállam stádiumán ismeretlenné

¹⁹ A jog korförlöttsége egyben *korközömbösség és merevség* is, C. Schmitt, *Verfassungslehre*, 1928., 129. l. írja: „Der allgemeinen Wortbedeutung nach könnte man jeden Staat als *Rechtstaat* bezeichnen, der das geltende Recht und die bestehenden subjektiven Rechte unbedingt respektiert. Das würde bedeuten, dass der geltende *status quo* legitimiert und *verewigt* wäre und die wohlverworbenen Rechte... für wichtiger gehalten werden, als die politische Existenz und Sicherheit des Staates, In diesem Sinne war das alté Römische Reich deutscher Nation — in den Zeiten seiner Auflösung — ein idealer Rechtstaat; seine Rechtstaatlichkeit war nichts and eres als Ausdruck und Mittel seines politischen Zerfalls.“

²⁰ Jeles államtani írók mindig tiltakoztak az államnak pusztá *külső* hatalmi rendként felfogása ellen. Concha Győző (*Politika*, 1895. I. 198. l.) igen tömören mutat rá: „Az állam célja az emberi élet belső és külső irányzása, mi sem az egyénnek, sem a társadalomnak, mint egésznek, sem egyes vallási, érzelmi, gazdasági irányainak működését nem semmisíti meg, hanem csakis túlzásaikat korlátozza, ellentéteiket szünteti meg“.

vált államcél. Nem cél az, amit Fichte így nevez: *innige Durchdringung des Bürgers vora Staate*.²¹

4. Az állameszme negyedik stádiuma a *gazdaságpolitikai* államé. Társadalom- és gazdaságpolitika a liberális kor hajnalán nem látszik szükségesnek, mert még nem halmozódtak fel a nagy tömegek. Pusztán rend-mechanizmust várnak az államtól, lehető kevés áldozattal. A 19. század második felében mégis kialakul a *gazdaságpolitikai államcél*. Maguk a liberális elmék követelnek a század végén állami beavatkozást (vámpolitika stb.). A szocialista negyedliberalisok²² pedig az államot gazdasági funkciókkal olyannyira telítik, hogy az államból termelő üzem lesz és csak igazságos jövedelemelosztás keretében várnak tőle erkölcsi és jogszerű mozzanatot. A gazdaságpolitikai államcél eddig nem fejlődött ki: utópiának bizonyult; semminő állam nem bírja el azt a tömegmunkát, amit a gazdasági életnek tüzetes vezetése jelentene. Igen jellemző azonban az, hogy az államra ilynemű, ma u. n. „szocializációs” feladatot óhajtottak rákényszeríteni, ami mutatja, hogy még az utóliberális kor sem irtózott az államcélok újabb kiterjesztésétől.

5. Az állameszme ötödik stádiumán a kultúrpolitikai államcél jelenik meg. A kultúrpolitikai állameszme — annak antik-platoni formájától²³ eltekintve — a 19. század elején született meg a romantikus kor kulturális népiállami fogalmából, mint a törvényhozó racionalizmus ellenhatása. Amidőn Savigny arra utalt, hogy törvény nem az *ész* alkotása, hanem a *nép* történeti fejlődésének eredménye, s nem a *lex*, hanem a népies eredetű szokásjog, a *mos* talajáról indul ki, *arra a dinamikus tényezőre utalt, amely közösségi egész formájában a jogállam mögött él*. A romantikusok nem a hivatást, az államcél emlegették első sorban, nem a normát, hanem a normába beleömlő akaratot, a tartalmat, az erőt, amely kifejlődésre törekszik önmagában, amely az államra

²¹ V. ö. *Die Grundzüge des gegenwertigen Zeitalters* 1806.

²² V. ö.: Menger A. *A jövő állama* M, ford. 1908. a „népies munkaállam” gondolatát többek közt így fogalmazza meg (131. l.): „A népies munka-államban a gazdasági és művelődési törekvések az uralkodó és parancsoló tevékenységet teljesen(l) háttérbe szorítanak s az állam fokozatosan egy *tülnyomólag gazdasági jellegű* kultúrvállalat alakját venné fel, milyenre a vasút a posta és táviró már ma is jó mintát mutatnak...”

²³ V. ö. K. Sternberg, *Moderné Gedanken über Staat und Erziehung bei Plato*. 2. kiad. 1924. Ld, még „Utópista volt-e Plátón” c. cikkünket, Athenaeum, 1928. Stenzel: *Wiss. u. Staatsgesinnung bei Plátón*. 1927.

rászorul ugyan, de amelynek végső erőforrásai már az állam jogi struktúraadás *mögött* is feltalálhatók.

A kultúrpolitikai állameszme különösen alkalmas talajra talált a porosz állam kulturális szférájában; megerősödésének ideje a Napoleon-féle államfölforgatás, a nemzeti és állami eszme bántalmazásának ideje. A német kultúra mélységei találkoztak az akkor egyedüli teljesen német állam törekvéseivel.

Nincs itt módunkban a német filozófiai és államtani irodalom keretében végzett tanulmányainkat összefoglalni. Nem részletezhetjük, hogy miképp alakul — kozmopolitizmus látszatai mellett — az állameszme Fichte-nél, kit ma sokan nagy figyelemmel tanulmányoznak, elég legyen utalnom A. Walz nagy munkájára,²⁴ Nico Wallner legújabb könyvére,²⁵ J. Baxa tanulmányaira a romantikusok államtanát illetően,²⁶ ki nem veszi észre, hogy Fichte a leglényegesebb tételket egy történetfilozófiai munkájában (*Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters*, 1806) mondja el. A németek most fedezték fel, hogy minő gazdag államfilozófiai irodalmuk van a 19. század elején, Spann Otmár²⁷ és iskolája felfedezi a romantikus államfilozófusokat. Általában a Hegel *előtti* irodalom nagy jelentőségére egyszerre ráeszmélnek,²⁸ mint ahogy rájöttek a háború alatt a „német állameszme“ sajátosságára,²⁹ amint az M. Wundt-nál³⁰ új államfilozófiai kísérletben ma is jelentkezik. Kaehler finoman elmélyedő nagy munkájában³¹ Humboldtnak az állameszméhez fordulását kutatta fel. Borries K. Kant politikai világnézetét rekonstruálja meg.³² Haymann újból elemzi a kozmopolitizmus és hazaszeretet viszonyát.³³ Müsebeck Schleier-

²⁴ *Die Staatsidee des Rationalismus und der Romantik u. die Staatsphilosophie Fichies*. 1928. (688. 1.).

²⁵ *Fichte als politischer Denker*. Halle. 1926. (280. 1.).

²⁶ *Einl. in d. rom. Staatsw.*, 1923. Kluckhohn: *Persönl. u. Gemeinw.* 1925.

²⁷ Ld. ez iskola működését O. Spann: *Gesellschaftsphilosophie*, 1928. c. műve jegyzeteiben.

²⁸ V. ö. A. von Unruh: *Dogmenhistorische Untersuchungen über den Gegensatz von Staat u. Gesellschaft vor Hegel*. 1928.

²⁹ V. ö. Kriek érdekes áttekintését: *Die deutsche Staatsidee*. 1917. és: Joachimsen: *Der deutsche Staatsgedanke von s. Anfängen bis auf Leibniz und Friedrich* d. Gr. I. 1921.

³⁰ *Staatsphilosophie*. 1923.

³¹ *W. Humboldt u. der Staat*, 1927. (579. 1.).

³² *Kant als Politiker*, 1928. Breitinger, *D. Gemeinschaftsprobl. in d. Philos. Kants*. 1927. Kress: *Soziol. Ged. Kants*, 1929,

³³ *Weltbürgert. u. Vaterlandsliebe in d. Staatsl. Rousseaus u. Fichtes* 1924.

machert világítja meg,³¹ sőt a mozgalom áterjed a franciákra is, napjainkban a Sorbonne tanára Victor Basch is tüzetesen foglalkozik a klasszikus német filozófusok: Leibniz, Kant, Fichte, Hegel politikai elméleteivel.³⁵

Mindez az egyre gazdagodó irodalom néhány éves, ami igen szimptomatikus; jelzi a filozófiának az állam felé fordulását, észrevevését annak, mennyire apolitikus irányba haladt a filozófia a 19. század vége felé, viszont bemutatja azt is, minő gazdag volt a klasszikus német filozófusok államfilozófiai munkássága. Mindez mutatja, hogy a jogállamon túl a kultúrpolitikai állam szempontja egyre közeledik.

Az irodalom- és dogmatörténeti kérdések előtt felmerül a két kérdés: 1. miért van, hogy a 19. század elején jelentkező kultúrpolitikai állameszme a 19. század folyamán nem fejlődött ki, 2. miért van, hogy korunkban, főképp a háború után előtör újból hatalmas erővel. Ez utóbbi kérdés céljából egy társadalomtani kérdést kell megvilágítanunk: mi az állam, a társadalom s a társulati szervezetek viszonya. Miért jut hol ez, hol az előtérbe?

II.

Az államcélok régi stádiumait tekintve államtani írók és jogtörténészek általában a modern, szervezett jogállam képét vetítik vissza. Az, ami nem állam, elenyészik; az állam erős fénye mögött homályban marad az állam *társadalmi háttere*.

A mai szociológia viszont erősen rávilágít, *minő* „társadalmi háttér“ van az állam mögött; mindenekelőtt sajátos, szerves alakulatok, u. n. „*közösségek*.“ Mindenütt volt és van az állam mögött egy primer-természeti társulás, rokoni és helyi közösség, nemzet- és kultúrközösség — nálunk a nyugati keresztény kultúrközösség, amely mint sajátos erőforrás, természetes kötelékek és szellemi értékek teremtője. Ezek az u. n. közösségek nem mesterséges-rationális kötelékek és nem pillanatnyi céltársulások. Alakultak és alakulnak évtizedes-évszázados életformák szerint és nem lehet őket célrationális formákba beszorítani, pusztán „szervezés“ útján létrehozni; családot és nemzetet pl. nem lehet

³⁴ Schleiermacher in der Geschichte der Staatsidee u. des Nationalbewusstseins, 1927.

³⁵ Les doctrines politiques des philosophes classiques de l'Allemagne. 1927. (Bibl. de philosophie contemporaine).

„szervezni“, nem lehet őket valamiféle alapszabályhoz kötni, jogszabályok uralma alá helyezni. Célgazdag és mozgékony szervezetek azok spontán restitúciós energiával.

Ellentétük a modern szervezet, az organizáció.³⁶ Egycélú mechanizmusok, észszerű és célszerű szervezett csoportok, társas gépezetek szabályos életcélokhoz kötve; számuk nagy, szervezeteik érzékeny, mint a gépezeté, melyből egy alkatrész ha kiesik, hasznavehetetlenül áll a társadalmi élet viharában.

Egy évszázados törvényszerűség uralkodik viszonylatukban s ez az, hogy alapstruktúra mindig egy-egy társas organizmus,³⁰ az organizációs szervezet csak *az előbbire épülhet, enélkül nem életképes*. Mi már most az állam? Organikus-közösségi életforma, avagy pusztá gépies organizáció? E különbségtételből nemcsak elméletileg jelentős következmény fog eredni.

Az államok államcél szerinti stádiumaiból kiderül az, hogy *közösségi alapstruktúra nélkül nincs állam*, közösségek organikus működő erői nélkül nem működött soha egyetlen „állam“ sem. Az állam föléjük szerelődik és minden stádiumban kap egy-egy célt, melynek speciális erőivel szolgál, így először geográfiai, majd belpolitikai, később jogpolitikai, gazdaságpolitikai téren.

Az állam céljai nem véletlenül szaporodnak: az állam 1. *mindig azokat a célokat veszi munkába, amelyekre a közösségnek nincs elég koncentrált ereje*; 2. az állam, mint hatalom nem a közösségek organikus jellemét veszi át, hanem annak hézagpótló szervezete elsősorban a célracionális terén, tehát mindig a racionális életforma, az organizáció felé gravitál.

Sajátos szimbiózis! Az államnak szinte nincs elvileg egyetemes céligénye (ezért is könnyen mechanizálódik el); az állam mindig ott *kénytelen* előtérbe lépni, ahol már éppen csak állami erőkoncentráció tudja megoldani a közösség szempontjából el nem hárítható, mégis pusztá közösségi erők által ki nem bontható feladatcsomókat. Az állam *közösség-kiegészítő* szervezet, mely az organikus közösségi élet korkövetelményeihez képest *fokozatosan* jut előtérbe.

Az állam mindamelllett nem „szerve“ a társadalomnak, mint mondani szokás. Nem pusztá pótlék és szükségsszervezet ad hoc, vagy tartósabb célra, mert az állam által felvett feladatkörök

³⁶ Sajnos, a magyarban a „szervezet“ szó kétértelmű és hasznavehetetlen.

éppen az állami erőhöz hozzáhatványozódó problémák lesznek: az állami speciális *kiteljesítő* szervezetté válik, amelynek nagyszerűsége folytán megvan a magasabbrendűsége és magasztossága.

Látható mindebből az, hogy 1. az államcélok nem ölelhetnek fel mindent, az állam egy alapstruktúra: a közösség életkiválmalmihoz van hozzákötve. De 2. éppen ezen szoros kapcsolatnál fogva az állam nem egy célra szolgáló „szerv“, hanem maga is sokcélú, évszázados tartamú, organizmus-szerű egység, *nem* pusztán rend-mechanizmus, eszköz, célracionális szervezet.

Önálló életköre van, racionális s egyben érzelmi *hagyománya* van, mellyel táplálja a nemzeti s kultúrközösségeket, nemcsak a közösségek támogatják az államot, A célokban *önállósuló s integrálódó* állam több, gazdagabb, mint a formális jogállam s önmaga is *kultúrahordozóvá válik*, nem csak normákat garantáló, kényszerítő szankcióval ellátó szabályozó gépezet.³⁷ Maga Jellinek³⁸ nem kevesebbet állít, mint azt, hogy „pusztán jogvédelmi funkcióra szorított állam sohasem létezett és nem is létezhetett.“ Továbbá: „a tiszta jogállami elmélet. . . gyakorlatilag egyértelmű az államnélküliség követelményével.“ Korunkban Kelsen államelmélete keltett nagy és heveshangú vitát, mert még a „jogállam“ gondolatát is megszüktette pusztán normatani — elméleti — „beszámítási ponttá“ theoretizálta az államot.³⁹

Az előbbiekből következik az, hogy az állameszme, mely a múlt században gyakorlatilag jogállam, utópisztikusán gazdaságpolitikai állam szerepében tűnt fel, egy új államcél-faj keretébe *ugyanazon stádiumszempont nyomása alatt jut*, mint előbb jutott a múltban. A jelen kor nem kivétel. Vannak életproblémák, amelyekhez *nem elég* a mai közösségek — b. Eötvössel a „kisebb társulások“ — avagy az egyének ereje: előtérbe kell tehát lépnie

³⁷ Concha (*Politika*, I. 189. l.) kiemeli: „A nemzeti erőnek, az egyesektől elkülönített, önálló hatalomnak a társadalom összegezett hatalma mellett *saját* hatása van, s az *állam nem* a társadalom uralkodó rendjének, osztályának *egyszerű karhatalma*, hanem mellette *külön erő*“.

³⁸ Allg. *Staatslehre*, 248.

³⁹ V. ö. Kelsen, *Az államelmélet alapvonalai*. M. ford. Moór, Gy., 1927. (Szegei Tudományos Könyvtár, 3. köt. 15. l.). „Az állam nem más, mint közös végpontja az összes specifikusan normatív minősültségű — állami aktusok beszámításának, mint közös *találkozási pontja* valamennyi — állami aktusként minősülő — tényálladék beszámításának“, Kelsen álláspontjára érdekes világot vet vitairata is: *Der Staat als Übermensch*. 1926. Újabbán az állam morfológiai problémáját kénytelen eredeti problémafölvetésével szemben álló alapról felvenni. V. ö. Hans Kelsen, *Der soziologische und der juristische Staatsbegriff*. 1922.

annak az erőkoncentrációnak, amit éppen az államban vélünk föl-fedezni. Eötvös még úgy vélte: „nem abban áll az állam feladata, hogy polgárai hitét, érzelmeit és *meggyőződéseit alakítja*, hanem inkább abban, hogy azokat minden sérelem ellen óvja.“ Ez a pusztá jogbiztonsági állam ma mindenkinek kevés.

A jogrend fenntartása minden államban — jelenben és az elmúltban — elsőrangú államcél, és mély tiszteletünket sohasem tagadhatjuk meg azoktól a századoktól, amelyek a Jog nevében és eszközeivel tartották fenn államunkat. Ha a jogállamról ma kritikát mondunk, nem azt mondjuk ezzel, hogy valami más, nem-jogállam teendő helyébe, hanem csak azt emeljük ki, hogy a jogállamon *túl* is vannak államcélok. A célok stádiumai nem *felváltják* egymást, hanem egymást *kibővítik*, a cél-stádiumok sora egyben bizonyos történeti rangsort is mutat, s e téren a Jog államcélját előkelő pozíció illeti meg mindenkor.

A mai helyzet-követelte új államcél tehát szintén csak *többlet* az államcélok terén, nem *középponti*, de új államszerkezeti követelmény. Kitűnik az is, hogy nem is az állam étatizál, hanem a feladatok étatizálódnak más közösségi szerv hiányában. Ha az állam ereje nem elégséges új feladatok vállalására, nem úgy következtünk, hogy íme, ejtsük el az újabb életcélokat, maradjunk primitívebb igények mellett, hanem azt, hogy emeljük az állam erejét, *hogy az újabb életproblémákat is meg bírja oldani.*^{TM}

Fentebb (33. 1.) felvetettük a kérdést: miért *nem* fejlődött a száz év előtt jelentkező kultúrpolitikai állameszme a 19. század folyamán? Az állameszmék egymagukban nem elég erősek, hogy tömegmozgalomnak vagy korszaknak megadják a karakterét. Ha a kultúrpolitikai állameszme nem jutott előbbre, oka a társadalom oly szerkezete volt, mely *n i tette amaz eszmét közszükséglet tárgyává*. Sőt: az államcél korlátozására törekedtek.

A 19. század elején erősödött meg az államminimum eszméje: akkor, amidőn az állam *egyébként* volt erős, erős a felébredő „közösségi“, abban a korban *nemzetkulturális* erők által. Ekkor,

⁴⁰ Itt csak röviden, de kifejezetten óhajtunk utalni arra, hogy e felfogás *nem* vezet valaminő állami, omnipotencia egyszer már elhagyott síkjára. Hogy minő *konkrét* feladatok és minő *módon* és mértékben (beállításban) juthatnak állami ügykörbe, ez nem képezi fenti vizsgálódások tárgyát, (hiszen e téren célszerűségi-instrumentális nézőpontok okvetlenül számba jönnek); kérdésünk az volt és marad, hogy egyre újabb államasításnak *elvi* akadályai az államcél elmélete alapján a kultúrpolitikát illetően nem lehetnek.

az irodalomban hatalmas szellemi tüzek gyúlnak ki — gondoljunk reformkorszakunkra —, melyek messze és széles rétegekre világitanak már. Akkor a nemzeti nyelv kiteljesedésének kora már nem tudós kasztnak szórja a fellendülő tudomány áldásait; akkor a hadsereg már nem szűkkörű, zsoldos erő, hanem néphadsereggé és egységes népfegyelmező és nevelő erővé szélesedik; akkor, amidőn nagy, nemzeti problémák hódítják maguk felé a közfigyelmet! — könnyű úgy vélekedni ily nagy, közösségi erők láttán, hogy az államnak kultúrpolitikai téren nincs is igazában lényeges szerepköre.

Ma ennek az államminimalizálásnak kora lejárt. Csak történetileg és államtani téren iskolázatlan elmék beszélnek ma az állam „túlhatalmas befolyásáról“, amikor a közösségek elgyengülő erejének korában minduntalan ép az államot ostromolják, hogy vállaljon új és új feladatot. Ez azért van, mert az állam mint „kiegészítő“ és „kiteljesítő“ szervezet megállta a helyét, s mindenki tudja már a múltból, hogy bízhatók erejében.

Az állam sajátos aktív erőinek képe, mely a közönségben él, morfológiailag a következőkép fejezhető ki. Vannak — mint láttuk — társas organizmusok: t. i. (mai, szorosabb értelmű terminussal)⁴¹ „közösségek“ és vannak egy-egy célra *szervezett* organizációk, társulatok. Amabban a rugékonyság és célokban gazdagság az uralkodó vonás, ezekben a szervezett, fűgőbb társulati formákban a célok szegényebbek, de bennük minden észszerűen összerendezett, azaz célracionális. *Az állam azáltal jut előtérbe, hogy megvan benne a közösségek célgazdagsága s rugékonysága, de megvan benne a társulatok észszerű összerendezettsége, célracionálitása is, azaz átütő ereje és szabályos akcióképessége.* A közönség ezt látja, vagy érzi és számít az állam ily sajátos erejére.⁴²

⁴¹ V. ö. a német szociológiai irodalomban Tönniesen kívül (kinek felépése: 1887, s figyelmen kívül maradt sokáig) újabban Theodor Litt (*Individuum u. Gemeinschaft*), A. Vierkandt (*Gesellschaftslehre*, 1923. és napjainkban Geigner (*Gestalten der Geseltung*, 1928.) munkáit, a kisebb cikkek és pompás kritikák egész légiójától kisérvé. Nem véletlen, hogy a „közösség“ irodalma a német szociológiai munkák színe-javát leszi ki. Részünkről ld. *Egy új szociológiai irányról*. Társadalomtud. 1925. évf. A régibb magyar szakirodalom „közösség“ terminusa szétfolyó, mint ma a „közület“, mely utóbbi általánosítható, míg az előbbi nem.

⁴² Hogy régebben az állam *társadalommorfológiai nézőpontból* vett vizsgálatát minő nehézségek árán indították meg, v. ö. R. Schmidt ma is figyelemreméltó munkáját: *Der Staat*. 1896. (Staats- u. Völkerrechtlichen Abhandlungen, ed. G. Jellinek u. G. Meyer, I, 6.).

Vájjon látja vagy érzi-e viszont a közönség a maga erőinek aránytalanságát? A 19. század — a liberalizmus és kapitalizmus százada — szinte egész folyamán abban a hitben élt, hogy a sui generis közösségi erők ma is intaktak s reájuk bizton számítani lehet a jövőben is. Ma ez a feltevés már ingadozik. Igaz, ma is fenntartja magát ama hit nevelési rendszerünkben, mert az a társadalmi kép, melyet az irodalom alapján nyerünk, s a történelemmel egészítünk ki, ma is pótolja bennünk a közösségi intenzív életviszonyok szemléletét, azokról a területekről pedig, melyekben ez a közösségi intenzív együttélés merőben hiányzik, vagy erősen csökken, mint abnormitástól szívesen és ösztönösen elfordítjuk szemeinket. Mindamellet ma egy részletes társadalmelemzés — mire itt nem vállalkozunk — kétségtelenné teszi, hogy sok életkapcsolat jelleme gyökeresen megváltozott, amint a társadalom tömegesedett a század folyamán, úgy extenziválódott is.⁴³ A legújabb társadalomtan egész mezejét kellene bejárnom, hogy a mai társadalom extenziválódását ecseteljem; azt hiszem azonban, hogy nem mondok itt újat: a régi és benső kapcsolatok világa átváltozott, mert minden a produktív termelésre s a gyorsaságra rendezkedett be, mindent elborít a célracionális eszme, a „szervezettség“. E szervezettség mögött azonban hiányok vannak. Amily kiváló eredményeket tár ez fel *arra nézve*, amire készült: gazdasági produktivitás, könnyű és biztos kezelhetősége egyéneknek, a társas életformáknak és szervezeteknek, olyannyira hézagossá lett a mai társadalomstruktúra a szellemi tartalom mélyebb gyökereinek tápláló erőire nézve.

A kultúrpolitika számára a legnagyobb fontosságú észrevenni a mai társadalmi szerkezet egyik fővonását, mely ismeretlen, talán tragikus következményeket is rejt magában; a fentebb igen kiemelt ellentét: az *organikus közösség és organizáció rendkívüli különbsége azoknak élményadó jelentőségében van*. Az organizációk általában külön célra beállított (célracionális), tehát *rész-szerű munka-„szervezetek“*; az organikus „közösségek“ kevesebb célracionalitást, viszont gazdagabb értékmeggyőződéseket tartalmaz-

⁴³ Mindaz, ami nálunk van, hatványozottan látszik az amerikai Unióban, amely a 18. századnak egy elszakadt, külön úton járó darabja. Ott már a legkisebb közösség, a család is mássá lett, mint aminő még Európában. Más az is, amit Amerikában nemzetnek neveznek (v. ö. R. Michels cikkét, Zeitschr. für die ges. Staatswiss. 1928.), más a közületek berendezése, élete s ami ott látható, megvan nálunk, kezdő nyomokban. Több téren, mint mondták, Amerika „jövőknek előíze“.

nak, „*egész-szerűbb*“ értékvilágot hordoznak; Vierkandttal „*élmény-közösségek*“-nek (Erlebnismgemeinschaften) mondhatók. A tragikus társadalomszerkezeti kettészakadás lényege az, hogy a „*munkaszervezet*“ általában nem „*élményközösség*“ is.

A kultúrpolitika nagy problémaköre megtalálni az „*élmény*“-közösségek útját az organizációk ridegen egyoldalú munkaszervezeteibe, illetőleg utat törni a „*munka*“-szervezetekbe bekapcsolt lelkekhez.

Előttünk van mindenekeelőtt a „*nagy Démosz*“, hatalmas mezőgazdasági és ipari népesség; ez új kultúrpolitikai feladatkört jelent. *Ki* oldja meg ezt a hatalmas problémát? A gyáros, a mezőgazda, avagy immár mezőgazdasági „*vállalkozó*“, ki földjén tanyai iskolát sem akar vállalni? Ki vegye kezébe a nagy gyári tömegek szellemi vezetését: a pártagitátor?

Hasonló *tömegkulturális* feladatok mindenütt a *tömeget* állítják elének, amelynek kultúrpolitikai jogos igényeivel szemben mindenesetre *csak nagyméretű társadalmi szervezet lehet igazán akcióképes* s ilyen az állam.⁴⁴ Más, régibb közösségi alakulás részben lassú érverésű, nem tart lépést az aktuális étellel, részben — az extenziválódó társadalom közepett — pénzügyileg gyenge. Hol vannak pl. magánosok, vagy szervezetek, melyek csak egy-egy egyetemet el tudnának látni? Hol vannak „*alpok*“, amelyek csak egy, nagyobbszabású kultúrintézetet teljességében fenntarthatnak?

A modern társadalom sajátos jelleme: a tömegek s ezzel tömegfeladatok elérkeztsége odavezet, hogy nem kisebb szervezet oldja meg vagy kezdi meg a feladatot, mint aminő az állam.

Aki mélyebben lát a mai társadalom szerkezetébe úgy, amint van, tudja, hogy az állam kultúrpolitikai akcióinak ideje végérvényesen elérkezett. *Nem mert az állam mindenkép akarja*. Akik ma sokat beszélnek az állam „*túldimenzionáltságáról*“, néznek vissza, mennyit nem vállal az állam, amit vállalt egykor a 18. század gyámkodó állama korában; tekintsenek vissza az államcélok ama korára, amidőn, — átmenetileg — az állam a „*közjóléti elv*“ egyetlen képviselőjének tartotta magát, mindenről iparkodott gondoskodni, mindent előre látni, minden bajt lehetetlenné tenni.⁴⁵

⁴⁴ Az egyház feladataira itt sehol sem térhettünk ki.

⁴⁵ A berlini egyetemnek a 60-as években tanára, Holzendorff a gyámkodás klasszikus esetét említi: egy középeurópai állam a múlt század közepén eltiltotta a gyufa használatát, mert az esetleges tűzveszedelmek gyarapodására vezethet.

Az állam ma sok problémáról letesz, feladata máris sok s mégsem elég. Az állam nem „túldimenzionált“, hanem fordítva a társadalom az, mely önellenőrző és teremtő tömegerejében kevésre „dimenzionált“. Az állam azért kerül előtérbe, mert a társadalom elháríthatatlan érdekei: tömegfeladatok, az észszerű szervezés, védelem (pl. kartell-törvényhozás) stb. követelik azt, amit már mindinkább csak állami erőkoncentráció útján tudunk elérni.

A helyzet adva van, az idő elérkezett, az állam ismét új célstádiumába, kultúrpolitikai korszakába jutott. A háború utáni idők azt mutatták, hogy csak azok az államok az erősek, amelyek szellemi téren át tudták hatni a tömegeket. A nagy újjászületésben lévő idők nem tartózkodnak attól, hogy ú. n. „társadalmi“ feladatokat az állam kezébe adjanak.⁴⁶

Vannak viszont írók, akik azt vélik, hogy az államnak kultúrpolitikai téren csak másodlagos, „keretező“, feltételeket biztosító szerepe lehet. Jellinek szerint „egyszerű lélektani megfontolás arra tanít, hogy az állam semmit sem teremthet meg, ami kizárólag az emberi bensőségességhez tartozik ... Erkölcsiség, művészet, tudomány nem termelhetők közvetlenül az állam által, mert ezek az állam számára egyedül rendelkezésre álló külső (hatalmi) eszközök által sohasem hívhatók életre. Az állam csak a kedvező külső feltételeket teremtheti meg, amelyek között ezek a számára tartalmilag teljesen független (!) élettevékenységek fejlődésnek indulhatnak ... *A nép egész kultúrájának lényeges teremtő erői az egyéneken és a nem-állami társulásokban rejlenek.*“ Ez a 20. század legelején még így volt gondolható, de a háború utáni államfeladatok e bágyadt kultúrpolitikai vénát lehetetlennek mutatják ki. Nem elég ellenérv az, hogy az állam eszközei elégtelenek és ép kultúrpolitikai téren korlátozottak. Az állam — mai példák mutatják pl. Olaszországban, hazánkban, Amerikában és másutt — nemcsak céljaiban, hanem *eszközeiben is* átkonstruálódik. Ma is belátjuk, amit nemrég Jellinek is hangoztatott: „a lelki tömegjelenségek, amelyeknek létén és hatásán a népek összállapotában beálló nagy, történeti változások nyugodnak, az államtól ugyan

⁴⁹ Az is jellemző, hogy a „társadalom“ és az „állam“ közé nem visznek elvileg szétválasztó hézagot. A porosz állam újjászületése korának érdekes személysége, Fichte pl. Így ír: „Es gibt keine Art der Bildung, die nicht von der Gesellschaft d. i. vom Staate im strengsten Sinne ausgehe, und die nicht wieder in dieselbe zurückzulaufen streben müsse: diese Bildung ist daher selbst Staatszweck“ (Die Grundzüge des gegenwertigen Zeitalters, 1806. Medicus-kiadás, 154. l.).

közvetve befolyásoltatnak, azonban tudatosan nem hozatnak létre. Vallás, nemzetiség, társadalmi osztály stb. az államtól függetlenül keletkeznek; az állani védheti őket, ápolhatja, kiterjeszkedésüket vagy hatásukat felkarolhatja, de *nem teremtheti meg.*"

Egy elmúlt korszaknak ez volt a hite, ma a mi államszemléletünk odáig jutott, hogy jobban látjuk a társadalom *szétszórt* erőit, jobban az állam koncentrált erőit, s tudjuk, mit várhatunk attól és ettől; azt a felfogást, hogy az állam bízza rá az „egyénre és a nem-állami társulásokra“ a kultúrpolitikai feladatokat, sajnos elavultnak kell tartanunk. —

Eddigi fejtegetéseinkhez legvégül egy kiemelést kell hozzácsatolnunk. Úgy tűnik fel előttünk a fejlődés folyama, mintha az államnak bármely korban való kultúrpolitikai *hivatásérzését* nem vettük volna figyelembe. Ez csupán látszat.

Nem tartjuk tagadhatónak, hogy az állam maga a legerősebb kollektív tényezőre, az emberek *erkölcsi* érzületére támaszkodik; az állam nem élhet legfeljebb csak ideig-óráig anélkül, hogy ne látna maga körében az emberek megbecsülését, azt, hogy őt, mint kollektív alanyt, magasrendű erkölcsi lénynek tekintik. Az állam mindig *kollektív-erkölcsi értékek erőteljes hordozója* s mint ilyen biztosítja magának polgárai tiszteletét; nem lehet csak kényszeralkalmazó hatalom, hanem tiszteletgerjesztő hatalom is, tehát *szellemi hatalom, tekintély.*

El sem képzelhető az, hogy az állam vezetőköréi teljesen szemük elől tévesztették volna az állam kultúrpolitikai hivatását. *Azonban ez a hivatásérzés nem volt egyformán tudatos, sem nem egyformán kiemelkedő.* Azok a korok, melyekben ez a hivatásérzés kidomborodik, a nagy újjászületés duzzadó energiáit mutatják.

A *tudatossá* vált, sőt: a *kötelezővé* vált kultúrpolitikai hivatásérzés kora közt a mai Magyarország minden bizonnyal kiemelkedik. Kultuszminiszterünknek elévülhetetlen érdeme, hogy a maga finom történeti kultúrája és éles valóságérzéke alapján éppen a mi jogásznemzetünk s jogállami felfogásunk közepett mutatta ki a modern állam nagy erőforrását egy erőteljes kultúrpolitikában Szüntelen figyelmeztető szava kétségtelen visszhangot keltett. Ma már mindenki tudja, minő kiemelkedő kultúrpolitikai hivatást tölt be az állam, tudja, mennyit jelentene az, ha a múlt kényelmes és bizakodó laissez-faire-es hangulatának átengedve magunkat, leszükítenők az állam célját a jogállam programjára s ezzel le-

mondanánk arról, hogy az állam maximális erőfeszítése ma minimális kötelessége. Évszázados veretű jogállami felfogásunkat nem szükséges feladnunk. A magyar évszázadok óta jogvédő nép, talán a világhelyzet már magával hozza ennek elháríthatatlan túlsúlyát. A modern állam azonban élethivatásában elsovad, ha nem helyezük előtérbe (az iskolán kívüli népművelésre is gondolok) az állampolgári éthosznak kifejlesztését. A hagyományos államcél-kereteket ki kell tágítanunk, ha a korszerűséget el nem akarjuk hanyagolni.

Mikor visszapillantottam az államcélok múlt stádiumaira, úgy találtam, az állam *szükségkép* és immár elháríthatatlanul elérkezett a kultúrpolitikai államcél magasabb színvonalához, ahol szellemi vezetés és lelki áthatás nagy és finom művészetének kell találkoznia a politikus reálpolitikai törekvéseivel és erőivel. Az öntudatosság egy történeti perspektíva után azt hiszem, emelni fogja a nevelői hivatás jelentőségébe vetett hitet, s annak belátását, hogy a trianoni magyarnak nem kisebb ma a hivatása, mint egy új kulturális fejlődéssel kapcsolatban egy új, gazdagabb „*kultúrpolitikai állameszme*“ alapköveit lerakni.

Dékány István.